Nors šios stovyklos tyrinėjimai neišsprendžia visų klausimų, kokie buvo Narvos—Nemuno kultūros santykiai su šukinės bei virvelinės keramikos kultūromis, tačiau daug ką paaiškina.

SUDARGO PILIAKALNIŲ TYRINĖJIMAI 1970 M.

REGINA KULIKAUSKIENĖ, PRANAS KULIKAUSKAS

Sudargo miestelis įsikūręs Šakių rajone, Kidulių apylinkėje, kairiajame Nemuno krante, 3 km nuo RTFSR Kaliningrado srities sienos. Ties Sudargu Nemuno krantai aukšti ir statūs, išvagoti gilių ir plačių daubų. Dėl patogios geografinės padėties ši vieta senovėje buvo sumaniai išnaudota gynybiniams įrenginiams. Maždaug dviejų kilometrų protarpyje čia būta net penkių piliakalnių; jų šiuo metu išlikę tik du. Piliakalniai stūkso dviejuose kaimuose — Burgaičių ir Grinaičių (Kidulių apylinkėje, Šakių rajone), bet visi vadinami vienu — Sudargo — vardu.

1970 metais tyrinėti trys piliakalniai: du Grinaičių kaimo teritorijoje. Iš viso komplekso jie geriausiai išlikę. Tretysis tyrinėtas piliakalnis priklauso jau Burgaičių kaimui. Be to, patikrintas tame pat kaime esantis ir bebaigiąs griūti kranto iškyšulys, vadinamas Vorpiliu. Tyrinėjimai vykdyti bendromis Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto ir Vilniaus Valstybinio universiteto Lietuvos TSR istorijos katedros jėgomis.

Pirmojo Grinaičių piliakalnio tyrinėjimai

Piliakalnis vietos žmonių vadinamas „Žydkapiais", nes jau nuo XVIII amž. jame buvo laidojami žydų tautybės žmonės. Jis įrengtas aukštame, stačiame Nemuno krante. Nemunas piliakalnį supa iš vakarų ir šiaurės vakarų. Iš rytų ir pietryčių piliakalnį saugoja gili dauba. Pietinėje ir pietvakarinėje pusėje piliakalnis nuo laukų buvo atskirtas iškastu grioviu ir sustiprintas gana masyviu pylimu. Pylimo aukštis 3 metrai, ilgis 30 m, o plotis šiuo metu siekia net 26 m. Pylimas deformuotas, nes ir jame laidoti mirusieji. Rytinis jo galas nukastas, ruošiant čia bunkerį. Piliakalnio aikštelė ovalinės formos, 30×20 m dydžio. Ji labai išardyta apkasų, iškastų visu aikštelės pakraščiu. Apkasų gylis 1,5—2 m, plotis 1—1,5 m, o vietomis siekia net 4—5 m.

Piliakalnyje ištirti trys plotai. Vienas jų buvo pylimo rytinėje pusėje ir apėmė visą apardytąjį galą. Tiriamasis plotas kirto

skersai visą pylimą — šiaurinėje dalyje 5 m, o pietinėje 2 m pločiu. Aikštelėje tirti du — 18 m^2 ir 24 m^2 dydžio — plotai. Vienas jų buvo pylimo papėdėje, o kitas — pietrytinėje aikštelės dalyje.

Pylimo piūvis parodė, kad jis buvo supiltas per du kartus. Iš pradžių pylimas buvęs tik apie 1 m aukščio. Jis buvo suplūktas iš molio, išorinis šlaitas išgrįstas stambiais akmenimis. Išorinėje pietinėje pusėje būta gilaus ir plataus griovio, skiriančio piliakalnį nuo laukų. Griovio dugne aptikta labai daug stambių akmenų; dalis jų gali būti nuriedėjusi nuo pylimo šlaito.

Vėliau pylimas paaukštintas ir padidintas į plotį: buvęs griovys ir pietinis šlaitas užpiltas ryškiai piūvyje išsiskiriančia juoda žeme, kurios sluoksnis vietomis siekė iki 1 m storio. Virš jos vėl suplūktas apie 1 m storio molio sluoksnis. Rekonstruotas pylimas buvo jau 3 m aukščio. Jo viršuje turėjo būti dar medinė gynybinė siena. Pylimo pertvarkymo darbai greičiausiai buvo atlikti jau puldinėjant kryžiuočiams.

Dviejuose aikštelėje ištirtuose plotuose kultūrinio sluoksnio neaptikta. Matyt, piliakalnis paskutiniu savo egzistavimo laikotarpiu buvo grynai gynybinio pobūdžio. Tačiau kultūrinis sluoksnis galėjo būti sunaikintas, čia įrengiant kapines, laidojant mirusiuosius. Laidota čia labai tankiai.

Savo egzistavimo pradžioje piliakalnis buvo gyvenamas. Tai matyti iš kultūrinio sluoksnio likučių, aptiktų pylimo pagrinde, vidinėje jo pusėje, 2,8—2,9 m gylyje. Čia aptiktas 1,1×0,9 m dydžio židinys, kurio dalis dar paeina po neatidengtu pylimu. Jis išsiskyrė juodos, degėsiais persotintos žemės 25 cm storio sluoksniu, kuriame aptikta apdegusių akmenų, žvėrių kaulų ir daug keramikos. Židinio centre vienoje krūvoje buvo apie 30 šukių, priklausiusių keliems puodams. Vieną puodą pavyko visiškai rekonstruoti. Tai lipdytas profiliuotomis sienelėmis puodas smulkiai grublėtu paviršiumi, būdingu Užnemunės keramikai. Be to, židinio teritorijoje dar rasta kaulinės ylos viršūnė. Visi radiniai rodo, jog piliakalnis buvo apgyventas dar prieš mūsų erą. Tai patvirtina ir ankstyvajame pylime rastas geležinis peilis — piautuvėlis, patekęs greičiausiai iš žemiau buvusio kultūrinio sluoksnio.

Taigi piliakalnis buvo įrengtas ir gyvenamas dar iki m. e. pradžios, arba tiksliau — ankstyvajame geležies amžiuje. Pirmaisiais m. e. amžiais jis buvo naudojamas kaip slėptuvė. Greičiausiai tuo metu buvo supiltas neaukštas, 1 m aukščio pylimas, kurio paviršius ir išorinis šlaitas buvo išgrįsti stambiais akmenimis. Antrojo tūkstantmečio pradžioje piliakalnis rekonstruotas, supiltas aukštas pylimas. Piliakalnis ir toliau naudotas kaip slėptuvė

kovų metu. Jokių duomenų, patvirtinančių, kad čia būta kokių pastatų, neturime. Žymiai vėliau nebenaudojamame piliakalnyje buvo įrengtos žydų kapinės.

Antrojo Grinaičių piliakalnio tyrinėjimai

Antrasis Grinaičių kaimo piliakalnis yra visai šalia žydų kapinėms naudoto piliakalnio, į rytus nuo jo. Abu piliakalnius vieną nuo kito skiria tik plati ir gili dauba. Vietos žmonės šio piliakalnio nevadina jokiu vardu ir iš viso piliakalniu jo nelaiko. Jis skiriasi nuo kitų Sudargo piliakalnių tuo, kad, žiūrint iš šono, jis labai primena „balnakalniais" vadinamus piliakalnius.

„Balnakalniui" panaudota kalva, esanti dauboje. Iš rytų, šiaurės ir vakarų pusės piliakalnį juosia plačios pelkėtos daubos, kurių dugnu teka nedideli upeliai. Dabar žymesnis upelis bėga tik rytinėje pusėje. Piliakalnis pailgas, deformuotas. Jo aikštelė, per vidurį siaura, tarsi įsmaugta, yra vos 32 m ilgio ir 5 m pločio pačiame viduryje. Jos pietiniame ir šiauriniame gale buvo supilti pylimai. Geriau išlikęs pietinio galo pylimėlis. Rytinis piliakalnio galas nulygintas, žemiau susidariusi tarsi 11 m pločio aikštelė. Piliakalnio šlaitai gana statūs, ypač status vakarinis ir rytinis šlaitas. Šlaitai apslinkę, apie 8—10 m aukščio.

Pietinėje papėdėje yra didesnis lygios žemės plotas, tarsi priešpilio aikštelė; ji nuo dirbamų laukų atskirta giliu grioviu. Aikštelės ilgis 45 m, plotis — 20 m. Pats piliakalnis dabar neariamas, dirvonuoja.

1970 m. tyrinėta pietinė piliakalnio dalis. Ši piliakalnio dalis yra gana siaura, todėl ir kasamas 3 m pločio ir 15 m ilgio perkasas apėmė visą pietinio galo pylimą ir pusę aikštelės.

Kultūrinio sluoksnio piliakalnyje nėra. Po velėna aptiktas molingas podirvis, ypač aikštelės viduryje. Pylime — degėsiai ir anglys. Žemė čia su žymia smėlio priemaiša. Buvusiame pylime labai gerai išsilaikė sudegusios medinės gynybinės sienos liekanos. Buvo atidengti du gynybinės sienos sluoksniai: viršutinis ir žemutinis, išsiskyrę gausiais degėsiais. Viršutinis degėsių sluoksnis buvo tuoj po velėna. Pylimo viršuje, kv. 1—2C, drauge su anglimis aptikta ir deginto molio gabalų. Daugiau sudegusių rąstų atidengta kv. 4—5 AC.

Žemutinio sluoksnio degėsiai aptikti 60—70 cm ir net 1,5—1,7 m gilumoje. Juos atidengus paaiškėjo, kad sudegę rąstai suvirtę įvairiomis kryptimis, tačiau daugiausia — pietryčių—šiaurės vakarų kryptimi, tai yra kiek įstrižai perkaso. Sudegę rąstai

gulėjo šalia vienas kito nuo 3—6 cm iki 18 cm atstumu, pietinėje perkaso dalyje — žemiau, šiaurinėje — aukščiau. Iš viso buvo atidengta apie 30 apanglėjusių rąstų, kurių plotis buvo 8—12 cm, ilgis gana įvairus (išliko nuo 50—60 cm iki 80—130 cm). Degėsių storis siekė 3—4 cm.

Rąstų gulėta ir kitaip — rytų—vakarų kryptimi. Jie koncentravosi kv. 2—5 A-B. Perkaso pietiniame gale, prie pat pietinės sienos, aptikta 6 statmenai sukaltų ar įkastų sudegusių rąstų liekanos.

Atrodo, kad ši siena statyta tuomet, kai dabartinio pylimo dar nebuvo. Sienai sudegus, pylimas paaukštintas ir pastatyta nauja gynybinė siena, kurios likučiais laikytini viršutiniai degėsiai. Atskiri pylimo statymo etapai gerai buvo matomi pietiniame perkaso krašto piūvyje. Deganti siena nuvirto ir dar ilgai degė. Tai rodo degėsių apačioje iki raudonumo perdegusi žemė, ypač rytiniame ir vakariniame perkaso krašte. Siena, matyt, statyta iš spygliuočių medžių — eglių ir pušų; anglys minkštos, tepa rankas.

Piliakalnyje dirbinių rasta labai nedaug. Vienas įdomiausių yra akmeninis skliutas. Tai siauras, pusapvalio skersinio piūvio akmeninis įrankis medžiui apdirbti. Jo ašmenys aštrūs, išlenkti. Įrankio apatinė pusė plokščia, gerai nušlifuota ir viduryje turi išilginį griovelį. Įrankis aptiktas beveik aikštelės viduryje, molingoje žemėje, 30 cm gilumoje, kv. C—14. Tai pirmas toks radinys Lietuvos archeologinėje medžiagoje.

Paplatintoje perkaso dalyje — vakariniame šlaite (kv. 3—D, tarp degėsių, 40 cm gilumoje) gulėjo nedidelis geležinis profiliuotas ietigalis. Atrodo, kad ietis mesta užpuolimo metu, nes ji buvo įsmigusi į sieną. Iš keramikos dirbinių rastos 4 nedidelės puodų šukės lygiu paviršiumi. Vakariniame perkaso krašte 50 cm gilumoje (kv. 8—C) aptiktas akmeninių trinamųjų girnų gabalas. Kv. 4—C, 70 cm gilumoje, rastas vinies pavidalo sunykęs neaiškios paskirties geležinis dirbinys.

Dėl šio piliakalnio chronologijos sunku ką pasakyti. Tikslesniam datavimui duomenų galėtų duoti anglių analizės, bet jos iki šiol dar nepadarytos. Rastasis akmeninis įrankis ir keramika siedintini su pirmaisiais įtvirtinimais ir datuotini laikotarpiu pr. m. e. — m. e. riba. Prie viršutinių degėsių aptiktasis geležinis ietigalis priklauso V—VI m. e. a. Tuo laikotarpiu tektų datuoti vėlesnius piliakalnio pertvarkymus, supiltą pylimą ir pastatytą gynybinę sieną.

Burgaičių piliakalnio tyrinėjimai

Piliakalniu čia vadinamas kranto iškyšulys, esąs į vakarus nuo vadinamųjų evangelikų kapinių, vidurinėje čia esančių iškyšulių grupėje. Jis guli apie 10 m žemiau aukštutinės terasos ir todėl sunkiai surandamas. Iš dviejų pusių jį juosia gilios daubos, o iš šiaurinės — Nemunas. Dalis piliakalnio nuvirtusi į Nemuną, ir dabar čia matomas status molėtas šlaitas. Piliakalnį su kranto aukštuma jungia siauras ožnugaris.

Išlikusi tik nežymi piliakalnio aikštelės ir pylimo dalis. Aikštelės ilgis kartu su pylimo gabalu yra apie 24 m., plotis šiauriniame gale 12 m, o pietiniame — pylimo papėdėje — 11 m. Išlikusio pylimo ilgis 10 m, plotis viršuje apie 4—6 m, aukštis apie 3 m. Pylimo viršuje yra apie 1 m skersmens duobė.

Norint išsiaiškinti piliakalnio kultūrinį sluoksnį, 1970 m. buvo iškasti du bandomojo pobūdžio perkasai, rytų—vakarų kryptimi, skersai aikštelę. Vienas, 10 m ilgio ir 2 m pločio, perkasas kastas pietiniame jos gale, pylimo papėdėje, o antrasis, 5×5 m dydžio, šiaurinėje aikštelės dalyje, arčiau vakarinio pakraščio. Tarp abiejų perkasų liko netyrinėtas 7—8 m aikštelės plotas.

Kultūrinis sluoksnis aptiktas labai menkas. Radiniai buvo aptinkami tik iki 30 cm gilumo, šviesioje žemėje, kurią sudarė molis, žvyras ir smėlis. Tame sluoksnyje aptikta angliukų, gargažių, titnago skaldos, vienas kitas gyvulio kaulas ir puodų šukių. Vyrauja grublėta keramika ir lygiu paviršiumi, taip pat puošta horizontaliais grioveliais keramika. Visa tai rodo čia buvus gynybinio pobūdžio piliakalnį, kuris buvo įrengtas I m. e. tūkstantmečio viduryje ir apleistas XIV a.

Burgaičių Vorpilio tyrinėjimai

Sudargo piliakalnių grupėje gana svarbų vaidmenį turėjo vaidinti ir piliakalnis, kurį vietos gyventojai vadina Vorpiliu. Šį pavadinimą vietos žmonės aiškina tuo, kad, esą, čia buvusi ištisa piliakalnių grandis — vora. Piliakalniuose senovės lietuviai laikę ginklus, ir, kryžiuočiams užpuolus, narsiai gynęsi.

Vorpiliu vadinama kalva, esanti pačiame vakariniame grupės pakraštyje. Vietos gyventojai Vorpiliu vadina ne tik šią kalvą, bet kartais ir kitus šalia jos esančius aukštumos iškyšulius. Vis dėlto dauguma senesnės kartos žmonių Vorpiliu vadina tik šią vakarinio pakraščio kalvą.

Buvusio piliakalnio išliko nedidelė dalis. Visa kita yra sunaikinta. Nuo šiaurinės, t. y. Nemuno pusės, piliakalnio šlaitas griūva, ir atodangoje matyti rusva ar vietomis balkšva žemė. Iš rytinės ir vakarinės pusės Vorpilį supa daubos — slėniai. Tik vakarinėje Vorpilio papėdėje yra aikštelė, primenanti taip pat piliakalnį. Iš pietinės pusės Vorpilis pereina į dirbamą lauką, jokių pylimo žymių čia neišlikę. Piliakalnis ilgą laiką buvo ariamas, dabar dirvonuoja.

1970 m. Vorpilis buvo tik iššvalgytas, iškasus įvairiose jo vietose nedideles, maždaug 30×30 cm dydžio, duobutes. Piliakalnio aikštelės pakraščiuose rasta labai plono, bet jau galutinai suardyto kultūrinio sluoksnio pėdsakai. Jo tyrinėjimai vargu ar duotų kokių nors labiau apčiuopiamų rezultatų.

* * *

Tuo būdu, 1970 m. archeologiniai tyrinėjimai parodė, kad Sudargo gyvenvietė yra labai sena. Pirmieji piliakalniai čia buvo įrengti maždaug prieš 2000 metų. Vėliau, kovų su kryžiuočiais metu, čia įrengtų pilių pagrindinis tikslas buvo sulaikyti besiveržiantį priešą. Greičiausiai jos ir buvo sunaikintos kryžiuočių. Kronikininkas Petras Dusburgas mini, kad kryžiuočiai 1317 m. užpuolė ir sudegino Sudargą. Po to pilys, matyt, nebuvo atstatytos.

VARNUPIŲ PILIAKALNIO (KAPSUKO RAJ.) TYRINĖJIMAI 1971 M.

PRANAS KULIKAUSKAS

Bendros žinios apie piliakalnį. Varnupių kaimas yra tarp Padovinio ir Daukšių kaimų, Kapsuko rajone. Kaimo laukuose yra gražus piliakalnis, nuo seno žinomas mūsų literatūroje. Vietos žmonės jį gerbia, saugoja, žino apie jį daug pasakojimų ir padavimų, net savo kolūkį pavadino „Piliakalniu".

Piliakalnis įrengtas gana didelėje kalvoje, rytiniame Amalviškių pelkių (vadinamų paliomis) pakraštyje. Piliakalnis yra kiek pailgas šiaurės—pietų kryptimi. Aikštelė ovalo formos, kiek įdubusi, 36—38 m ilgio šiaurės—pietų ir 32—34 m rytų—vakarų kryptimi. Aikštelė iš visų pusių apjuosta pylimu; jis aukščiausias pietiniame jos krašte — iki 3 m, kitur pylimas yra 0,5—1 m aukščio.